

ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΣΙΝΟΥ

Το *ἴδιον* των νομοθετών :
Η έννοια της καινοτομίας στη νομοθεσία
(Αριστοτέλους *Πολιτικά* Β.12)

ΤΙΣ ΝΕΕΣ ΙΔΕΕΣ, τους πρωτοπόρους θεσμούς και νόμους, τα καινοτόμα πολιτεύματα, θεωρητικά και εφαρμοσμένα σε κοινωνίες του τότε γνωστού κόσμου, συγκέντρωσε ο Αριστοτέλης μαζί με τους ερευνητές του κατά τη διάρκεια των περιηγήσεών του, αφότου αποχώρησε από την Ακαδημία μετά το θάνατο του Πλάτωνα (το 348/47),¹ και στη συνέχεια κατέγραψε στην ώριμη φάση του βίου του, κατά τη διάρκεια της δεύτερης παραμονής του στην Αθήνα, σε μια συλλογή (*συναγωγή*) 158 πολιτευμάτων διαφόρων πόλεων (*αί συνηγμέναι πολιτεῖαι*),² αλλά και σε αρκετά χωρία των ηθικών και των πολιτικών πραγματειών του.

Πιο συγκεκριμένα, στα *Πολιτικά*, στο βιβλίο Β', ο Αριστοτέλης παρουσιάζει και στη συνέχεια ασκεί κριτική α) στα πολιτεύματα και τους νόμους που σχεδίασαν οι φιλόσοφοι και οι στοχαστές, σύγχρονοι ή εγγύτερα προγενέστεροί του, τα οποία όμως παρέμειναν ιδεα-

1 Σύμφωνα με τον Απολλόδωρο· Διογένης Λαέρτιος, *Βίοι Φιλοσόφων* 5.9.

2 Η συλλογή με τα 158 πολιτεύματα, με πρώτο στη σειρά την *Αθηναίων Πολιτεία*, που είναι το μόνο που διασώθηκε μέχρι σήμερα, συντάχθηκε αρχικά με σκοπό να δημοσιευθεί, βλ. Jaeger 1948: 24, 327-28· Ross 1993: 17, 32-35· Chroust 1973: 242, 332, 337· Rowe & Schopfield 2000: 312-13.

τές προτάσεις διότι ποτέ δεν εφαρμόστηκαν πρακτικά σε κάποια κοινωνία· τέτοια ήταν τα θεωρητικά πολιτεύματα της *Πολιτείας* και των *Νόμων* του Πλάτωνα, καθώς και τα πολιτεύματα του Φαλέα του Χαλκηδόνιου και του Ιππόδαμου του Μιλήσιου· β) στα ήδη θεσπισμένα πολιτεύματα τα οποία εκείνη την εποχή είχαν αποκτήσει φήμη ως επιτυχημένα στις πόλεις που εφαρμόστηκαν, όπως το πολίτευμα της Σπάρτης, της Καρχηδόνας, και της Αθήνας επί Σόλωνα. Στο τελευταίο μέρος του βιβλίου Β' των *Πολιτικῶν*, στο κεφάλαιο 12 (1273b27-1274b28), καταλέγονται συγκεντρωτικά οι σπουδαιότεροι νομοθέτες του αρχαίου κόσμου, φημισμένοι για το νομοθετικό τους έργο το οποίο περιλαμβάνει κάποιο «ἴδιον», δηλαδή ένα ιδιαίτερο γνώρισμα το οποίο καταλήγει να γίνεται προσδιοριστικό του συνόλου του έργου του νομοθέτη.

Στην παρούσα εργασία, αφού συζητήσουμε τις απόψεις σύγχρονων μελετητών όσον αφορά τη γνησιότητα, τη δομή και το περιεχόμενο του Β.12 των *Πολιτικῶν*, σκοπός είναι να καταδείξουμε ποιο είναι το «ἴδιον» κάθε νομοθέτη ξεχωριστά, το πολίτευμα, τους επιμέρους νόμους, τις διατάξεις και τα μέτρα που αυτός θέσπισε, και να επισημάνουμε ότι η αναζήτηση περί το «ἴδιον» απηχεί τη γενικότερη τάση του Αριστοτέλη σε όλα του τα έργα να εντοπίζει την καινοτομία, την πρωτοτυπία, καθώς και τον πρωτοπόρο, τον «πρῶτον» στις τέχνες και επιστήμες ο οποίος αξίζει να αναφερθεί και να καταγραφεί. Ωστόσο, όπως θα δούμε, το «ἴδιον» σε μια νομοθεσία δηλώνει μεν τους πρωτότυπους νόμους, αλλά πολλές φορές αυτοί οι νόμοι δεν αποδείχτηκαν οι κατάλληλοι ούτε απέβησαν αποτελεσματικοί στην επίλυση των προβλημάτων της κοινωνίας όπου θεσπίστηκαν.

Το κεφάλαιο 12 του βιβλίου Β' των *Πολιτικῶν*

Το α' μέρος του κεφ. 12 (1273b27-1274a21) αρχίζει με μια σύντομη προγραμματική εισαγωγή (1273b27-34) και συνεχίζει με την περιγραφή και την υπεράσπιση της νομοθετικής δραστηριότητας του Σόλωνα και την εξέλιξη του πολιτεύματος της Αθήνας από την εποχή του Σόλωνα, τον 6^ο αιώνα, μέχρι την εποχή του Αριστοτέλη,

τον 4^ο αιώνα (*εἰς τὴν νῦν δημοκρατίαν*, 1274a10).³ Το β' μέρος του κεφαλαίου (1274a22-b28) αποτελεί ένα παράρτημα περί νομοθετών, όπου παρουσιάζονται —σχεδόν άτακτα και άτεχνα— ο βίος και το έργο των νομοθετών της αρχαϊκής εποχής. Αρχικά, καταγράφονται τα ονόματα του Ζάλευκου του Λοκρού και του Χαρώνδα του Καταναίου, οι οποίοι νομοθέτησαν στις γενέθλιες πόλεις τους· στη συνέχεια, εξιστορείται αφηγηματικά ο βίος του Φιλόλαου του Κορίνθιου και οι νόμοι του στη Θήβα, και στο τέλος καταγράφεται το «ἴδιον» των νομοθετών, πρακτικῶν και θεωρητικῶν, με την εξής σειρά: του Χαρώνδα του Καταναίου, του Φαλέα του Χαλκηδόνιου, του Πλάτωνα του Αθηναίου, του Δράκοντα του Αθηναίου, του Πιπτακού του Μυτιληναίου, και του Ανδροδάμαντα του Ρηγίνου.

Οι σύγχρονοι μελετητές αμφισβήτησαν άμεσα ή έμμεσα τη γνησιότητα του κεφαλαίου 12 με επιχειρήματα που βασίζονται τόσο στο περιεχόμενο όσο και στη γραμματική και συντακτική δομή του κειμένου. Ο Newman⁴ αμφισβήτησε τη γνησιότητα του κεφαλαίου 12 συνολικά και έθεσε υπό συζήτηση τη νοηματική συνάφειά του με τα προηγούμενα κεφάλαια του βιβλίου Β' υποστηρίζοντας ότι το κεφάλαιο 12 ως τελευταίο είναι προσθετική παρέμβαση άλλου συγγραφέα, πιθανόν μεταγενέστερου, στο αρχικό σχέδιο του βιβλίου. Το βασικό επιχειρήματό του είναι ότι το περιεχόμενο του κεφαλαίου 12 δεν συμφωνεί με το πρόγραμμα που ανακοινώθηκε στην αρχή του βιβλίου Β', παρά μόνο με κάποια στοιχεία του α' μέρους του κεφαλαίου. Επίσης, διαπίστωσε ασυνέπεια —όχι όμως αντίφαση— στην παρουσίαση των χαρακτηριστικῶν της πλατωνικής νομοθεσίας: στην κύρια πραγμάτευση του θέματος στο Β.7 (1266a34-36) αναφέρεται ότι ο Πλάτων εισήγαγε μόνο τους δύο θεσμούς, τα συσσίτια των γυναικῶν και την κοινοκτημοσύνη γυναικῶν και τέκνων, ενώ στο Β.12 (1274b9-11) προστίθεται επιπλέον ο θεσμός της κοινοκτη-

3 Το «Περὶ τῶν Σόλωνος ἀξόνων» αποδίδεται στον Αριστοτέλη από τον Ησύχιο, βλ. *Index Hesychii*, Rose 1971: 20.

4 Newman 1973, τ. 2, σσ. 372-73, 382-83. Προς επίρρωση της θέσης του επισημαίνει (τ. 2, σ. 384) ότι στη συντακτική δομή της παραγράφου ο αντιθετικός σύνδεσμος «μὲν» στο τέλος (1274b26) είναι ανανταπόδοτος χωρίς το αντίστοιχο «δὲ» στην επόμενη παράγραφο της αρχής του βιβλίου Γ'.

μοσύνης των περιουσιών. Ο Susemihl⁵ επεσήμανε σαφώς την παρέμβαση άλλου συγγραφέα στο κεφάλαιο 12 αμφισβητώντας συγκεκριμένα τη γνησιότητα του χωρίου 1274b9-15, και επανέλαβε το ερώτημα για τη σκοπιμότητα της επανάληψης της αναφοράς στον Πλάτωνα και τον Φαλέα όταν αυτοί είχαν ήδη παρουσιαστεί εκτενώς στα παραπάνω κεφάλαια του ίδιου βιβλίου.

Στο ίδιο ύφος, ο Wilamowitz⁶ αρνήθηκε τη γνησιότητα του χωρίου 1274b9-15 με το επιχείρημα της αδικαιολόγητης επανάληψης στους Πλάτωνα και Φαλέα. Από την άλλη, ο Jaeger,⁷ λαμβάνοντας υπόψη τη θέση του Wilamowitz, υπεραμύνθηκε της γνησιότητας του συνόλου των βιβλίων των *Πολιτικῶν* με εξαίρεση το συγκεκριμένο χωρίο. Η θέση του είναι ότι εδώ ο κατάλογος των νομοθετών φαίνεται να είναι ανεξάρτητος από το κείμενο, άρα προστέθηκε αργότερα στο τέλος του βιβλίου Β', και συγκεκριμένα η τελευταία παράγραφος είναι μεταγενέστερη διότι η τάση για συλλογή όλων των πιθανών επιμέρους περιπτώσεων και η μέθοδος εξέτασης των χαρακτηριστικών τους ανήκει στην ύστερη περίοδο του Αριστοτέλη, δηλαδή μετά το 335, όταν χρησιμοποιούσε τις ίδιες μεθόδους στην πολιτική και τη φυσική επιστήμη.

Τους παραπάνω ισχυρισμούς απέρριψε πιο πρόσφατα ο Keaney⁸ σε ένα διεξοδικό σχολιασμό του κεφαλαίου 12, το οποίο λαμβάνει εξαρχής ως προσθετική παρέμβαση στο αρχικό σχέδιο του βιβλίου Β', και προτάσσει ως ζήτημα προς διερεύνηση αν η παρέμβαση έγινε από τον ίδιο τον Αριστοτέλη ή από άλλο συγγραφέα, και πότε έλαβε χώρα χρονικά. Με τη σειρά του ισχυρίστηκε ότι είναι δικαιολογημένη

5 Susemihl – Hicks 1976: 314, 318-20. Επιπλέον αναφέρουν (σ. 318) ότι η γενική «Θάλητος» (1274a29) είναι παρεμβολή άλλου συγγραφέα διότι ο Αριστοτέλης πιο πριν χρησιμοποίησε τη γενική του ονόματος στην ιωνική διάλεκτο, «Θάλεω» (1259a7).

6 Wilamowitz-Moellendorff 1985: 64-75.

7 Jaeger 1948: 285, υποσ. 1.

8 Keaney 1984:98, εξετάζοντας τις χρονολογικές παρατηρήσεις και τα σχόλια των R. Weil, *Aristotle et l'histoire* (1960), σσ. 179-323, P.J. Rhodes, *A Commentary on the Aristotelian Athenaion Politeia* (1981), σ. 59, και G. Huxley, "On Aristotle's historical methods", *Greek, Roman and Byzantine Studies* τ. 13 (1972), σσ. 158-59, 163.

η επανάληψη της αναφοράς στο έργο του Φαλέα και του Πλάτωνα διότι και οι δύο προέβησαν σε καινοτόμες νομοθετικές διατάξεις, και ο σκοπός της συγγραφής της παραγράφου 1274b9-15 είναι να εντοπιστούν και να καταχωρηθούν μεμονωμένα οι καινοτομίες οι οποίες δεν συζητήθηκαν παραπάνω διότι δεν ήταν συναφείς με το περιεχόμενο. Επίσης, υποστήριξε ότι δεν είναι δυνατόν ο Αριστοτέλης να χρησιμοποιεί την ίδια μέθοδο έρευνας στην πολιτική και τη φυσική επιστήμη, όπως ισχυρίστηκε ο Jaeger, αλλά η έρευνά του περί πολιτικής είχε αρχίσει πολύ νωρίτερα από το 335, και αποτέλεσμα αυτής ήταν η συλλογή των πληροφοριών στο βιβλίο Β' των *Πολιτικῶν* το οποίο γράφτηκε κατά την περίοδο των ταξιδιών του φιλοσόφου στα παράλια της Μικράς Ασίας και στα νησιά πλησίον της περιοχής. Ο Keaney⁹ κατέληξε ότι το περιεχόμενο του β' μέρους του κεφαλαίου 12 «θυμίζει» αρκετά το έργο *Νόμοι* ή *Περὶ Νόμων* (μια συλλογή ελληνικών νόμων σε 24 βιβλία) του Θεόφραστου, συνεργάτη και διαδόχου του Αριστοτέλη, εισάγοντας έτσι το ενδεχόμενο να είναι ο Θεόφραστος ο συντάκτης αυτού του χωρίου.

Λαμβάνοντας υπόψη ότι οι παραπάνω διαφορετικές ερμηνείες όσον αφορά τη δομή και τον τρόπο σύνταξης του Β.12 είναι επηρεασμένες κατά βάση από τη διαφορετική κατάταξη των οκτώ βιβλίων των *Πολιτικῶν* που προτείνουν οι μελετητές, στην παρούσα συζήτηση εδώ θα επικεντρωθούμε κυρίως στο περιεχόμενο του Β.12, δηλαδή στη συγκεντρωτική καταγραφή και την παρουσίαση του «ιδίου» των νομοθεσιών και των νομοθετών.

Το «ἴδιον»: η σημασία της έννοιας και η μέθοδος αναζήτησης αυτής

Το ουσιαστικοποιημένο επίθετο «ἴδιον» δηλώνει το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό, την ιδιομορφία, το ξεχωριστά πρωτότυπο, που αποδίδεται σε κάποιον ή κάτι και το κάνει διακριτό από τα υπόλοιπα

9 Keaney 1984: 100 σημ. 1: σύμφωνα με τον F. Jacoby, *Atthis, The local chronicles of Ancient Athens* (1949), σ. 386 σημ. 51, ο Πλάτων στους *Νόμους* «έκανε πρώτη χρήση του υλικού που συνελέγη υπό την εποπτεία του Αριστοτέλη» — κάτι όμως που δεν είναι δυνατό να αποδειχτεί με βεβαιότητα.

του είδους (Τοπικά 128b24-27).¹⁰ Για παράδειγμα, το «ἴδιον» του ανθρώπινου είδους, δηλαδή το διακριτό έργο που επιτελεί ο άνθρωπος έναντι των άλλων ειδών της οργανικής φύσης (τὸ μὲν γὰρ ζῆν κοινόν..., ζητεῖται δὲ τὸ ἴδιον), προσδιορίζεται ως ενέργεια της ψυχής σε κάποιου βαθμού συμφωνία με το λογικό (κατὰ λόγον ἢ μὴ ἄνευ λόγου, Ἠθικά Νικομάχεια 1097b33-1098a8). Συνώνυμο του επιθέτου «ἴδιον» είναι το επίθετο «περιττόν», με θετικό περιεχόμενο,¹¹ με την έννοια του αξιοθαύμαστου αλλά και του εκκεντρικού,¹² καθώς και το επίθετο «ἀξιόλογον» με το οποίο αρχίζει το Β.12: «αν οι προηγούμενοι στοχαστές έχουν πει κάτι αξιόλογο (περὶ ὧν εἶ τι ἀξιόλογον), ήδη το αναφέραμε προηγουμένως» (Πολιτικά 1273b29-30). Σε άλλη περίπτωση το «ἴδιον» υποδηλώνει μια παραδοξότητα, αλλού με θετικό κι αλλού με αρνητικό περιεχόμενο: τῶν δ' ἄλλων αὐτοῦ νόμων ἴδιος μὲν μάλιστα καὶ παράδοξος (ο νόμος του Σόλωνα για όσους απέχουν από την πολιτική, Αριστοτέλης fr. 391.12-14 Rose).

Αντώνυμα στο σημασιολογικό περιεχόμενο των εννοιών «ἴδιον» και «περιττόν» είναι τα επιρρήματα «ἀπλουστέρω» και «ἰκανῶς»: στην πραγμάτευση ενός ζητήματος ο συγγραφέας οφείλει να καταγράφει τα στοιχεία με τρόπο πολύ απλό (ἀπλουστέρω) και σε επαρκή βαθμό (ἰκανῶς) χωρίς να επιδιώκει να εντοπίσει κάτι το ιδιαίτερο ή το παράδοξο (πβ. *Περὶ οὐρανοῦ* 304a11, *Πολιτικά* 1291a11).

Από την αρχή του βιβλίου Β' των *Πολιτικῶν* ο Αριστοτέλης δηλώνει ότι όσον αφορά τα ζητήματα πολιτικής και νομοθεσίας θα ακολουθήσει τη δική του ερευνητική μεθοδολογία, διαφορετική από αυτήν των προγενέστερων και σύγχρονών του μελετητών, όχι επειδή θέλει

10 Βλ. Bonitz 1955: 339. Για τη λ. «ἴδιον» με τεχνική σημασία, βλ. *Τοπικά* 102a18-22: «το ἴδιον είναι αυτό που, ενώ δεν εκφράζει την ουσία ενός πράγματος, ωστόσο, δεν υπάρχει παρά μόνο αυτό, και αντικατηγορείται του πράγματος· για παράδειγμα, ἴδιον του ανθρώπου είναι ότι μπορεί να διαβάσει, κι αν κάποιος είναι ικανός στην ανάγνωση, είναι άνθρωπος. Δεν αποδίδεται «ἴδιον» σε κάτι που ανήκει σε άλλο υποκείμενο». Στους Στωικούς το «ἴδιον» αποκτά οντολογικό περιεχόμενο, δηλαδή το «ουσιώδες χαρακτηριστικό» για τη διαφορά ανάμεσα σε αριστοτελικό και στωικό ἴδιον, βλ. Reesor 1983: 124-29.

11 Πβ. «περιττὰ καὶ θαυμαστά» (*Ἠθικά Νικομάχεια* 1141b6), «περιττότατα ἔχει» (*Περὶ τὰ ζῶα ἱστοριῶν* 589a31-32).

12 Πβ. «περισσὸς ὧν ἀνήρ», Ευριπίδης, *Ἰππόλυτος* στ. 948.

να κάνει επίδειξη γνώσεων (*μὴ δοκῆ πάντως εἶναι σοφίζεσθαι βουλομένων*), όπως πιθανόν να τον κατακρίνουν κάποιοι, αλλά επειδή επιδιώκει να συντάξει ένα νέο πολίτευμα εφόσον τα ήδη εφαρμοσμένα δεν αποδείχτηκαν αποτελεσματικά για το συμφέρον του κοινωνικού συνόλου. Αυτή η μέθοδος της έρευνας συνίσταται, πρώτον, στη μελέτη των πολιτευμάτων τα οποία θεσπίστηκαν και εφαρμόστηκαν σε διάφορες κοινωνίες του τότε γνωστού κόσμου κατά τη διάρκεια της ιστορίας, δεύτερον, στην αναζήτηση και τον εντοπισμό των επιμέρους ορθών και ωφέλιμων διατάξεων που περιλαμβάνονται σε αυτά τα πολιτεύματα, και τρίτον, στην επινόηση και τον σχεδιασμό ενός νέου πολιτεύματος που θα ανταποκρίνεται στις προσδοκίες του συγγραφέα (*Πολιτικά* Β.1. 1260b27-36).

Σ' αυτό το πλαίσιο μεθοδολογίας εντάσσεται και η αναζήτηση περί το «ἴδιον» της νομοθεσίας, δηλαδή των καινοτόμων και πρωτότυπων νομοθετικών διατάξεων που προκάλεσαν έντονη εντύπωση ή και αντιδράσεις στην κοινωνία όπου θεσπίστηκαν. Ανάλογη μεθοδολογική προσπάθεια αναζήτησης της ιδιαιτερότητας και της πρωτοτυπίας απαντάται επίσης στο (ψευδο-) αριστοτελικό έργο *Ῥητορική πρὸς Ἀλέξανδρον*¹³ (1430b1-8): «ὅταν ο συγγραφέας θέλει να παρουσιάσει κάτι παράδοξο (*παράδοξον*), οφείλει πρώτα να προσδιορίσει για ποιο λόγο θα το παρουσιάσει, για να αποφύγει τα σχόλια και τη δυσπιστία των ακροατών, και να επιλέξει εκείνα τα παράδοξα που είναι συναφή με το βασικό αντικείμενο της συζήτησης (*τὰς γνώμας οἰκείας φέρειν τῶν πραγμάτων*), ώστε να μη δώσει την εντύπωση ότι λέει πράγματα άκομψα και άσχετα με το κύριο θέμα».

Το «ἴδιον» των νόμων και των νομοθετών

Όταν η συζήτηση αφορά συνολικά το «ἴδιον ἔργον» του νομοθέτη δηλώνει το έργο εκείνου που αναλαμβάνει να θεσπίσει πολίτευμα ή και νόμους σε μια κοινωνία, και το οποίο ορίζεται ως η διαμόρφωση

13 Για τις εικασίες που αφορούν την ταυτότητα του συγγραφέα του έργου, αν είναι ο Αριστοτέλης, ο Αναξιμένης, ή κάποιος Περιπατητικός στην αρχή του 3^{ου} αι., βλ. Η. Rackham, *Aristotle - Rhetorica ad Alexandrum* (Loeb, 1937) σσ. 258-262.

πολιτών που υπακούουν τους νόμους και διάγουν βίο σύμφωνα με το πολίτευμα: «ὅπως δὲ γίνωνται τοιοῦτοι (= τέτοιοι ὅπως επιτάσσουν οι νόμοι), τοῦ νομοθέτου τοῦτ' ἔργον ἴδιόν ἐστιν» (Πολιτικά Β.5. 1263a39-40). Όταν το «ἴδιον» αποδίδεται σε επιμέρους νόμους ή και στον νομοθέτη ως πρόσωπο, συνήθως αφορά έναν ιδιαίτερο νόμο, διάταξη, ή μέτρο που αυτός ο νομοθέτης επινόησε, συνέταξε και θέσπισε για πρώτη φορά σε μια κοινωνία εντυπωσιάζοντας ή και εκπλήσσοντας θετικά ή αρνητικά την κοινή γνώμη. Η θέσπιση πρωτότυπων ή και παράδοξων νόμων αποδεικνύει την επιδίωξη του νομοθέτη να ανακαλύψει ριζοσπαστικές λύσεις για τα προβλήματα που αντιμετωπίζει η κοινωνία στην οποία καλείται να νομοθετήσει. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο, το «ἴδιον» νόμων και νομοθετών αξίζει να μνημονευθεί και να καταγραφεί σε μια πραγματεία περί πολιτικής ὅπως είναι τα Πολιτικά: ὅ,τι καὶ μνείας ἄξιον (Β.12. 1274b17), τί ἀξιόλογον (1273b29), τοῦτ' ἐστὶν ἰδίως ὑπ' ἐκείνου νενομοθετημένον (1274b4-5).

Στο βιβλίο Β' κεφάλαιο 12 το επίθετο «ἴδιον» καθώς και το επίρρημα «ἰδίως» αναφέρονται ἑξι φορές σε μια παράγραφο οκτώ μακροπερίοδων προτάσεων (1274b4-26), ενώ υπονοείται μία φορά (b9). Η καταγραφή αρχίζει με τον νομοθέτη Σόλωνα τον Αθηναίο ο οποίος χαρακτηρίζεται ως «σπουδαῖος» και κατατάσσεται στους καλύτερους νομοθέτες του κόσμου (βελτίστους νομοθέτας) (Πολιτικά 1296a18-19).¹⁴ οι νόμοι του επιδοκιμάζονται διότι κατέλυσαν την ακραία ολιγαρχία, απάλλαξαν το λαό από τη δουλεία καθιστώντας τον κυρίαρχο του πολιτεύματος, και θεμελίωσαν την «πάτριον δημοκρατία» αναμιγνύοντας χαρακτηριστικά από διαφορετικά πολιτικά συστήματα (Πολιτικά 1273b36-39). Μολονότι κατά την αξιολόγηση του νομοθετικού έργου του Σόλωνα στο Β.12 δεν του αποδίδεται άμεσα κανένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό, ωστόσο η παρουσία του ονόματός του εδώ συνοδεύεται με την ιδιαιτερότητα του νόμου του ὅσον αφορά τη σύνθεση των δικαστηρίων: α) κατέστησε τα δικαστήρια δημοκρατικά (δημοτικόν), δηλαδή οι δικαστές θα προέρχο-

14 Πβ. Πλάτωνος Πολιτεία 599e2-3: «νομοθέτην ἀγαθὸν γεγονέναι καὶ σφᾶς ὠφελῆκεναι; Χαρώνδαν μὲν γὰρ Ἰταλία καὶ Σικελία, καὶ ἡμεῖς Σόλωνα».

νταν, κατόπιν κλήρωσης, από πολίτες που ανήκαν στον «δήμον», β) κατέστησε αυτά τα δημοκρατικά πλέον δικαστήρια κυρίαρχα έναντι των δύο άλλων θεσμών, της Βουλής και των αιρετών αρχόντων, το αξίωμα των οποίων δεν κατήργησε αλλά περιόρισε την εξουσία τους έναντι του «δήμου» (*Πολιτικά* 1273b41-1274a5).

Στη συνέχεια του Β.12 παρουσιάζεται ο νομοθέτης Φιλόλαος ο Κορίνθιος (1274a31-b5) ο οποίος θέσπισε νόμους στην περιοχή των Θηβών, και «ἴδιον» της νομοθεσίας του ήταν αφενός οι «θετικοὶ νόμοι» (1274b4) που αφορούσαν ζητήματα παιδοποιίας και υιοθεσίας τέκνων, και αφετέρου ο «νόμος περί κλήρων»· σκοπός της θέσπισης αυτών ήταν η διατήρηση σταθερού του αριθμού των κτηματικών κλήρων (1274b2-5). Για το ίδιο ζήτημα, το οποίο αποδεικνύεται οξύτατο στις Θήβες, ο Αιλιανός (*Ποικίλη Ἱστορία* 2.7) μας πληροφορεί διεξοδικά ότι εκεί απαγορευόταν με την απειλή της θανατικής ποινής η εγκατάλειψη και έκθεση βρέφους, πράξη στην οποία προέβαιναν οι γονεὶς λόγω οικονομικῶν δυσχερειῶν. Σύμφωνα με το νέο νόμο του Φιλόλαου, ο γονεὺς, ἀντὶ να εγκαταλείπει το τέκνο του, εἶχε το δικαίωμα να το παραδίδει σε αξιωματούχο της πόλεως ο οποίος ἀπέδιδε με τη σειρά του στο γονεὺ ἀντίτιμο ἀπάξ, και ἀναλάμβανε την υποχρέωση να ἀναθρέψει το τέκνο και κατόπιν να το χρησιμοποιήσει σαν βοηθητικὸ προσωπικὸ στις ἐργασίες του. Ἐτσι, ὅταν δεν υπήρχε ἀμεσος φυσικὸς κληρονόμος, η περιουσία καταλειπόταν στο υιοθετημένο μέλος της οικογένειας. Σκοπὸς του νομοθέτη ἦταν να ἀποτραπεί η συγχώνευση των μικρότερων γαιοκτημάτων των οἰκῶν σε μεγαλύτερης ἐκτασης γαιοκτήματα, και συνεπώς, να διατηρηθεῖ σταθερὸ το ποσοστὸ γαιοκτησίας που κατείχε κάθε πολίτης ἀνεξαρτήτως της οικονομικῆς και κοινωνικῆς του προέλευσης. Το ζήτημα της γαιοκτησίας ἀπασχολεῖ πολλές φορές τον Αριστοτέλη στα *Πολιτικά*, διότι ἀποτελεῖ βασικὸ παράγοντα που διαμορφώνει τη δομὴ της κοινωνίας, καθορίζει το εἶδος του πολιτεύματος και ἐπηρεάζει την πολιτικὴ κατάσταση. Γι' αὐτὸ, εἶναι ἀναγκαῖο ο προσδιορισμὸς του ἀριθμοῦ των κτηματικῶν μεριδίων να συνοδεύεται πάντα με ρυθμίσεις περί τεκνογονίας και με προσδιορισμὸ του πληθυσμοῦ των κατοίκων.¹⁵

15 Πβ. *Πολιτικά* Β.6. 1265a38-41· Β.7. 1266b14-24· Ε.7. 1309a23-26.

Στη νομοθεσία του Χαρώνδα (μέσα 7^{ου}-6^{ου} αιώνα),¹⁶ ο οποίος φαίνεται ότι συνέταξε ολοκληρωμένο πολίτευμα —αριστοκρατικό, σύμφωνα με όλες τις ενδείξεις— στην Ιταλία και τη Σικελία (*Πολιτικά* 1297a7-10, a21-24, 1296a21),¹⁷ το «ἴδιον» ήταν ο νόμος περί ψευδομαρτυριών, εφόσον «πρώτος» αυτός προέβλεψε και απέδωσε αυτό το είδος ενοχής· χάρη στο νόμο του Χαρώνδα, όσοι είχαν καταδικαστεί εξαιτίας ψευδομαρτύρων, είχαν το δικαίωμα να ζητήσουν την επανεξέταση της υπόθεσης. Πράξεις ψευδομαρτυρίας φαίνεται ότι ταλάνιζαν τις κοινωνίες μέχρι την εποχή του Αριστοτέλη (πβ. *Πολιτικά* B.5. 1263b20-21), ο οποίος αναζητά την πρώτη χρονικά νομοθετική ρύθμιση του αδικήματος.

Η συζήτηση συνεχίζεται αναφορικά με τον Πλάτωνα και τον Φαλέα, το νομοθετικό έργο των οποίων, όπως είδαμε, είχε παρουσιαστεί αναλυτικά στα προηγούμενα κεφάλαια του βιβλίου Β' των *Πολιτικών* (για τον Πλάτωνα B.2-6, για τον Φαλέα B.7). Εδώ, στο B.12, εντοπίζεται το «ἴδιον» της νομοθεσίας τους και δίνεται ένα γενικό συμπέρασμα για το σύνολο των νομοθετικών προτάσεών τους. Το «ἴδιον» της νομοθεσίας του Φαλέα είναι η εξίσωση των περιουσιών (*Φαλέου δ' ἴδιον ἢ τῶν οὐσιῶν ἀνομάλωσις*, B.12. 1274b9)· «πρώτος» ο Φαλέας από τους νομοθέτες πρότεινε να εξισωθούν οι περιουσίες όλων των πολιτών με σκοπό τη σταθερότητα του πολιτεύματος και την αποτροπή των στάσεων που διαταράσσουν την κοινωνική ειρήνη και καταλύουν το ισχύον πολίτευμα (*Πολιτικά* B.7. 1266a37-40). Από την άλλη, η λέξη «ἴδιον» παραλείπεται στο χωρίο που αφορά το πολιτικό πρόγραμμα του Πλάτωνα,¹⁸ ωστόσο υπονοείται σαφώς, διότι

16 Ο Χαρώνδας επελέγη ως νομοθέτης στους Θουρίους (Κ. Ιταλία) από την ίδρυση της πόλεως, επειδή ήταν ο καλύτερος μεταξύ των πολιτών και θαυμαστός για τη μόρφωσή του. Μελέτησε τη νομοθεσία άλλων λαών και υιοθέτησε τα καλύτερα στοιχεία τους στους νόμους του. Πολλές οι ομοιότητες των νόμων του με αυτούς του Σόλωνα όσον αφορά τις επικλήρους, τα ορφανά, τη λιποταξία, την κοινωνική συμπεριφορά (Διόδωρος Σικελιώτης, *Βιβλιοθήκη Ἱστορική* 12.11, 12.18· Πλούταρχος, *Σόλων* 21· Στοβαίος, *Ἀνθολόγιον* 44.40).

17 Το σώμα των νόμων σ' αυτές τις περιοχές λεγόταν «Νόμιμα Χαλκιδικά». Ένας από τους νόμους του Χαρώνδα βρέθηκε στο Ρήγιο της Κ. Ιταλίας (Ηρακλείδης Ποντικός, *Περὶ Πολιτειῶν* 25.4) όπου πιθανόν έζησε για κάποιο διάστημα ως εξόριστος (Αιλιανός, *Ποικίλη Ἱστορία* 3.17).

18 Στο σύνολό της η φιλοσοφία του Πλάτωνα περιλαμβάνει πολλά «ἴδια» που τη

τόσο το πολίτευμα της *Πολιτείας* όσο και εκείνο των *Νόμων* έχουν αρκετές ιδιομορφίες, άρα, το επίθετο θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί σε πληθυντικό αριθμό. Έτσι, λοιπόν, θα λέγαμε ότι τα «ἴδια» της πλατωνικής πολιτικής θεωρίας όπως καταγράφονται συγκεντρωτικά (1274b9-15) είναι τα εξής: α) η κοινοκτημοσύνη, ή αλλιώς η *κοινότης*, τέκνων, γυναικών, περιουσιών (πβ. *Πολιτικά* Β.7. 1266a34-36), β) τα συσσίτια των γυναικών, γ) ο νόμος περί μέθης, σύμφωνα με τον οποίο απαγορευόταν η οινοποσία σε δούλους, στρατιώτες, αξιωματούχους, πλοiάρχους και δικαστές κατά την ώρα υπηρεσίας, και επιτρεπόταν μόνο στους νηφάλιους να προεδρεύουν στα συμπόσια — τα οποία ως κοινωνικές εκδηλώσεις αποσκοπούσαν στη διαμόρφωση ηθικών ιδιοτήτων της προσωπικότητας,¹⁹ δ) η άσκηση των δύο άνω άκρων κατά τη στρατιωτική εκγύμναση των νέων, με σκοπό αυτοί να γίνουν αμφιδέξιοι στη χρήση όπλων.²⁰ Ωστόσο, το θεμελιώδες «ἴδιον» της *Πολιτείας*, η κοινοκτημοσύνη τέκνων, γυναικών, και περιουσιών, απορρίπτεται καθ' ολοκληρίαν από τον Αριστοτέλη ο οποίος ασκεί διεξοδική κριτική σε καθεμία από αυτές τις διατάξεις (*Πολιτικά* Β.2-5) για να καταλήξει στο συμπέρασμα ότι αν το σύστημα της κοινοκτημοσύνης ήταν ωφέλιμο για την κοινωνία και αποτελεσματικό στην επίλυση των προβλημάτων, δεν θα παρέμενε άγνωστο και ανεφάρμοστο στο πέρασμα των χρόνων (*Πολιτικά* Β.5. 1264a1-3).

Στη συνέχεια του Β.12 παρουσιάζεται ο Δράκων ο οποίος θέσπισε επιμέρους νόμους στην Αθήνα, αλλά δεν συνέταξεν ολοκληρωμένο

διακρίνουν από τη φιλοσοφία των Πυθαγορείων με την οποία έχει πολλά κοινά σημεία. Τα «ἴδια» της πλατωνικής φιλοσοφίας παρουσιάζονται συνολικά και διεξοδικά από τον Αριστοτέλη στα *Μεταφυσικά* 987a29-988b22: τα αντικείμενα των μαθηματικών είναι μεταξύ των Ιδεών και των αισθητών πραγμάτων, η υλική αρχή είναι μεγάλη και μικρή (ὡς ... ὕλην τὸ μέγα καὶ τὸ μικρὸν εἶναι ἀρχάς), η ουσία είναι το ένα (ὡς δ' οὐσίαν τὸ ἓν), η αιτία του καλού και του κακού αποδίδεται στην ουσία και την ὕλη (τὴν τοῦ εἶ καὶ τοῦ κακῶς αἰτίαν τοῖς στοιχείοις ἀπέδωκεν), και κανένας άλλος πριν από τον Πλάτωνα δεν εντόπισε άλλη μορφή αιτίας εκτός από τις τέσσερις.

19 Πλάτων, *Νόμοι* 645c-650b, 666a, 671d-672a.

20 Πλάτων, *Νόμοι* 794d-795d. Για τον Αριστοτέλη η διαφορά αριστερού και δεξιού χεριού είναι εκ φύσεως, *Περὶ τὰ ζῶα ἱστοριῶν* 497b31-32, *Ἠθικὰ Νικομάχεια* 1134b33-35, *Ἠθικὰ Μεγάλα* 1194b33-37.

πολίτευμα επειδή ήταν ήδη σε ισχύ το προηγούμενο (B.12. 1274b15).²¹ Μελετώντας το έργο του διαπιστώνεται ότι δεν πρότεινε κάτι αξιομνημόνευτο (*μνείας ἄξιον*) και αξιέπαινο, ωστόσο, το «ἴδιον» της νομοθεσίας του εντοπίζεται στην αυστηρότητα των ποινών: *ἡ χαλεπότης διὰ τὸ τῆς ζημίας μέγεθος* (1274b17-18), *οὐκ ἂν ἀνθρώπου οἱ νόμοι ἀλλὰ δράκοντος – χαλεποὶ γάρ* (*Ρητορική* 1400b22-23).²² Αυτές οι αναφορές εκφράζουν αποδοκιμασία απέναντι στην αυστηρότητα των νόμων του Δράκοντα που έδιναν την εντύπωση ότι σκοπός τους δεν ήταν ο σωφρονισμός των παραβατών αλλά η ακραία εκδίκηση.

Κατόπιν, παρουσιάζεται ο Πιττακός που θέσπισε επιμέρους νόμους (στη Λέσβο, τέλος 6^{ου} αιώνα) (1274b18), αλλά όχι ολοκληρωμένο πολίτευμα, και το «ἴδιον» της νομοθεσίας του εντοπίζεται στο «νόμο περί μέθης»: το ελαφρυντικό της μέθης δεν θα λαμβάνεται υπόψη στον καταλογισμό της ποινής, και όσοι συλλαμβάνονται να διαπράττουν αδίκημα σε κατάσταση μέθης, δεν θα αντιμετωπίζουν επιεική ποινική μεταχείριση, αλλά θα τιμωρούνται πιο αυστηρά απ' ό,τι αν διέπρατταν το ίδιο αδίκημα σε κατάσταση νηφαλιότητας. Όπως δηλώνεται σαφώς, σκοπός της θέσπισης ενός τέτοιου νόμου δεν ήταν η συγχώρεση του δράστη αλλά το δημόσιο συμφέρον (1274b18-23).²³

Τέλος, σ' αυτή την καταγραφή των νομοθετών περιλαμβάνεται το όνομα του Ανδροδάμαντα του Ρηγίνου²⁴ ο οποίος νομοθέτησε

21 Οι νόμοι του Δράκοντα αποκαλούνταν «θεσμοί» και αντικαταστάθηκαν από τους νόμους του Σόλωνα ο οποίος διατήρησε μόνο τους «φονικούς», Αιλιανού *Ποικίλη Ιστορία* 8.10.

22 Πβ. Πλούταρχος, *Σόλων* 17· Αιλιανός, *Ποικίλη Ιστορία* 8.10.

23 Πβ. *Ρητορική* 1402b11: «ἔνστασις...μεθύων ἀμαρτάνη». *Ἠθικά Νικομάχεια* 1113b30: «καὶ ἐπ' αὐτῷ τῷ ἀγνοεῖν κολάζουσιν...μὴ μεθυσθῆναι». Όπως οι νόμοι του Δράκοντα, έτσι και ο νόμος του Πιττακού για τους μεθυσμένους ήταν διαβόητος για την αυστηρότητά του («τὸν σὸν ἐκείνον τὸν χαλεπὸν φοβεῖται νόμον», Πλούταρχος, *Τῶν ἑπτὰ σοφῶν συμπόσιον* 155f.9). Παρόμοια, Πλάτων, *Νόμοι* 637 κ.εξ., 643 κ.εξ., 664-672, 673d κ.εξ.

24 Ο Ανδροδάμας αναφέρεται μόνο από τον Αριστοτέλη και μόνο εδώ. Άγνωστο πότε έζησε. Το Ρήγιο ήταν λιμάνι στην Κ. Ιταλία απέναντι από τη Σικελία, αποικία των Χαλκιδικαίων της Εύβοιας που αποίκισαν την περιοχή του Β. Αιγαίου τον 8^ο αι. και την Ιταλία τον 7^ο αι., πβ. «(Ἐρέτρια καὶ ἡ Χαλκίς) διαφερόντως αὐξηθεῖσαι καὶ ἀποικίας ἔστειλαν ἀξιολόγους εἰς Μακεδονίαν· Ἐρέτρια μὲν γάρ

στην περιοχή των Χαλκιδέων της Θράκης²⁵ για ζητήματα δολοφονικών ενεργειών καθώς και για ζητήματα επικλήρων, δηλαδή τα κληρονομικά των μονογενών θυγατέρων. Ωστόσο, δεν διαπιστώνεται καμία πρωτοτυπία στη νομοθεσία του (*ἴδιόν γε οὐδέν*), διότι νόμοι που αφορούσαν τα παραπάνω ζητήματα ήταν συνήθεις σε αρκετές πόλεις (1274b23-26).

Παρόμοια, καταγράφεται το όνομα του Ζάλευκου,²⁶ νομοθέτη στους Επιζεφύριους Λοκρούς²⁷ (1274a22), αλλά δεν του πιστώνεται κάποια καινοτομία ή ιδιαιτερότητα όσον αφορά τη νομοθεσία του. Ωστόσο, από άλλες πηγές μαθαίνουμε ότι ο Ζάλευκος εισήγαγε δύο νομοθετικές καινοτομίες (*καινίσαι*): α) αφαίρεσε από τους δικαστές την τελική απόφαση στην εκδίκαση αδικημάτων, και την περιέλαβε στο νόμο (Στράβων *Γεωγραφικά* 6.1.8, Έφορος fr. 139), β) συνέταξε νόμο ότι αν κάποιος ήθελε να προτείνει κάτι καινοτόμο όσον αφορά τα δημόσια πράγματα, μπορούσε να το κάνει έχοντας δεμένο στο λαιμό του μια θηλιά, έτσι ώστε αν η πρότασή του αποδοκιμαζόταν

συνώκισε τὰς περὶ Παλλήνην καὶ τὸν Ἄθω πόλεις, ἢ δὲ Χαλκίς τὰς ὑπὸ Ὀλύνθῳ, (...) καὶ τῆς Ἰταλίας δὲ καὶ Σικελίας πολλὰ χωρία Χαλκιδέων ἐστίν» (Αριστοτέλης fr. 212 (551) Rose· Στράβων, *Γεωγραφικά* 10.447).

- 25 Η χερσόνησος της Χαλκιδικής. Οι κάτοικοι ονομάζονταν Χαλκιδείς όπως και οι κάτοικοι της μητρόπολής τους, της Χαλκίδας. Τα όρια Θράκης και Μακεδονίας ήταν ασαφή αλλά προφανώς το βόρειο τμήμα της σημερινής Μακεδονίας ανήκε στη Θράκη. Οι «*Θρήικες* (...) καὶ τὸ Χαλκιδικὸν γένος» συμμετείχαν στο στρατό του Ξέρξη (Ηροδότος, *Ἱστορίαι* 7.185). Ο Αριστοτέλης μιλά συχνά για αυτούς αφού ο ίδιος καταγόταν από την περιοχή, πβ. «*ἐν τῇ Χαλκιδικῇ τῇ ἐπὶ Θράκης*» (*Περὶ θαυμασίων ἀκουσμάτων* 842a5, *Περὶ τὰ ζῶα ἱστοριῶν* 519a15, κ.ά.).
- 26 Περίπου στα μέσα του 7^{ου} αι. Οι νόμοι του ήταν οι πρώτοι γραπτοί (Στράβων, *Γεωγραφικά* 6.1.8· Πλούταρχος, *Περὶ τοῦ ἑαυτὸν ἐπαινεῖν ἀνεπιφθόνως* 543a, *Νουμᾶς* 4.11). Ο Ζ. έγινε συμφιλιωτής των αντιμαχόμενων παρατάξεων της περιοχής, επελέγη ως νομοθέτης και συνέταξε νέους νόμους για ζητήματα θρησκευτικά και οικονομικά καθώς και για την πρόβλεψη κοινωνική συμπεριφορά. Ωστόσο, οι νόμοι του ήταν πολύ σκληροί και επεδίωκαν την αυστηρή τιμωρία (Διόδωρος Σικελιώτης, *Βιβλιοθήκη Ἱστορική* 12.20-21· Αιλιανός, *Ποικίλη Ἱστορία* 13.24· Στοβαίος, *Ἀνθολόγιον* 44.20, 44.289, *Ἐκλογαὶ* 4.4.25· Κικέρων, *De legibus* 2.7, 8-10).
- 27 Λιμάνι στο ακρωτήριο Ζεφύριο στην Κάτω Ιταλία, πόλη της Μ. Ελλάδας, αποικία των Λακεδαιμονίων (Πανσανίας, *Ἑλλάδος περιήγησις* 3.3.1).

από τους πολίτες, η άμεση τιμωρία του να ήταν ο θάνατος (Στοβαίος *Ανθολόγιον* 3.39.36.12-17).

Από την άλλη, η πρωτοτυπία και η καινοτομία που χαρακτηρίζει το έργο ενός νομοθέτη δεν προϋποθέτει πάντοτε ωφέλεια και αποτελεσματική επίλυση των προβλημάτων της κοινωνίας όπου εφαρμόζεται. Έτσι, σε αρκετά σημεία του Β.12 των *Πολιτικῶν* το «ἴδιον» γίνεται αντικείμενο επίκρισης και υπαινικτικής ειρωνείας, και τείνει να αποκτά αρνητική σημασιολογική απόχρωση. Ίσως γι' αυτό τον λόγο, ο Αριστοτέλης δεν αποδίδει κανένα «ἴδιον» στη νομοθεσία του «σπουδαίου» Σόλωνα, ούτε στο πολιτικό σύστημα που προτείνει ο ίδιος στα βιβλία Η' και Θ' των *Πολιτικῶν*. Με αυτή την αρνητική απόχρωση, «ἴδιον» αποδίδεται στους διαλόγους του Σωκράτη που περιέχουν ποικίλες ιδιαιτερότητες και πρωτοτυπίες, είναι ευχάριστοι, χαριτωμένοι, και διερευνητικοί, όμως, με δυσκολία ανακαλύπτουν την αλήθεια (*Πολιτικά* Β.6 1265a10-13). Παρόμοια, αποδοκιμάζεται το «ἴδιον» της νομοθεσίας της πλατωνικής *Πολιτείας*, η κοινοκτημοσύνη· χαρακτηρίζεται ως πρωτότυπη νομοθετική ρύθμιση, φιλόανθρωπη και ελκυστική, γι' αυτό το λόγο, στο πρώτο άκουσμά της γίνεται ευχάριστα αποδεκτή εφόσον δίνει την εντύπωση ότι θα επιφέρει αξιοθαύμαστη φιλία ανάμεσα σε όλους. Ο Αριστοτέλης απορρίπτει συλλήβδην τη θέσπιση της κοινοκτημοσύνης διότι σύμφωνα με την ηθική θεωρία του, η αιτία που οι άνθρωποι διαπράττουν αδικίες δεν είναι η μη εφαρμογή της κοινοκτημοσύνης αλλά η εγγενής κακία στην ανθρώπινη ψυχή (*Πολιτικά* Β.5 1263b15-25).

Η έρευνα περί το «ἴδιον» στην πολιτική ιστορία της αρχαιότητας

Η αναζήτηση του Αριστοτέλη όσον αφορά το «ἴδιον» αναδεικνύει την ικανότητά του ως ερευνητή και μελετητή της πολιτικής και της ιστορίας. Με την καταγραφή που μας παραδίδει, αποτέλεσμα της εκτενούς έρευνας που είχε διεξάγει, αποδεικνύεται η ευρυμάθειά του, οι πραγματολογικές γνώσεις που διαθέτει, καθώς και οι γνώσεις του

όσον αφορά τη γεωγραφία, την ιστορία και τη χρονολογική κατάταξη των γεγονότων: με συγκριτική γνώση των ελληνικών νόμων και των ειδικών νομικών ζητημάτων, κατόπιν μελέτης του νομικού κώδικα κάθε περιοχής, ο συγγραφέας έχει την ικανότητα να επισημαίνει ένα νόμο ή κάποια επιμέρους χαρακτηριστικά του νόμου και να τα αποδίδει ως ιδιαίτερο χαρακτηριστικό, «ἴδιον», και χάρη στη χρονολογική γνώση των γεγονότων τακτοποιεί χρονικά το έργο των νομοθετών με τους οποίους ασχολείται.

Σύγχρονος του Αριστοτέλη, ο Έφορος (από την αιολική Κύμη της Μ. Ασίας, *Στράβων Γεωγραφικά* 13.3.6), ερεύνησε και μελέτησε, επίσης, το «ἴδιον» στην πολιτική και τη νομοθεσία. Συγκεκριμένα, ο Έφορος εντόπισε και συζήτησε το «ἴδιον» της πολιτείας των Λακεδαιμονίων το οποίο περιλαμβάνει τα εξής: τους νόμους περί γαιοκτησίας (*τὰ περὶ τὰς ἐγγαίους κτήσεις*) σύμφωνα με τους οποίους ὅλοι οι πολίτες κατείχαν ἴσα μερίδια γης, την αδιαφορία των Σπαρτιατών απέναντι στην ιδιοκτησία και το χρήμα (*τὰ περὶ τὴν τοῦ διαφόρου κτήσιν*), την διά βίου εκλογή αξιωματούχων στην πολιτική εξουσία: οι μεν βασιλείς κατείχαν κληρονομικό αξίωμα, τα δε μέλη της γερουσίας εκλέγονταν ἰσοβίως (*Πολύβιος, Ἱστορίαι* 6.45.3-5).

Ο Έφορος, λοιπόν, αποτελεί εξαίρεση, διότι διαπιστώνεται ότι αυτή την πρακτική καταγραφής και διερεύνησης του «ιδίου» στην πολιτική και τη νομοθεσία που εισήγαγε ο Αριστοτέλης δεν ακολούθησε κάποιος άλλος από τους μεταγενέστερους συγγραφείς και ερευνητές ούτε κάποιος από τους μαθητές και συνεργάτες του φιλοσόφου.

Χριστίνα Σίνου
Διδάκτωρ Φιλοσοφίας
Διδάσκουσα στο Τμήμα Δημόσιας Διοίκησης
Πάντειο Πανεπιστήμιο
chrisinou@yahoo.gr

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

- Bonitz H., 1955. *Index Aristotelicus*, 2nd ed., Graz: Akademische Druck- u. Verlagsanstalt.
- Chroust A.-H., 1973. *Aristotle, New light on his life and on some of his lost works*, Notre Dame, IN: University of Notre Dame Press.
- Jaeger W., 1948. *Aristotle: Fundamentals of the history of his development*, transl. R. Robinson, 2nd ed., Oxford: Clarendon Press.
- Keaney John J., 1984. «Aristotle, *Politics* 2.12.1274a22-b28», *American Journal of Ancient History* 6: 97-100.
- Newman W.L., 1973 [1887]. *The Politics of Aristotle*, vol. 1-4, New York: Arno Press.
- Reesor M.E., 1983. «The Stoic ἴδιον and Prodicus' Near Synonyms», *American Journal of Philology* 104: 124-133.
- Rose V., 1971 [1863]. *Aristoteles Pseudepigraphus*, Leipzig: Teubner Verlag.
- Ross W.D., 1993. *Αριστοτέλης*, μτφρ. Μ. Μητσού, 2^η έκδ., Αθήνα: MIET.
- Rowe Chr. – M. Schopfield, 2000. *The Cambridge History of Greek and Roman Political Thought*, Cambridge/New York: Cambridge University Press.
- Saunders Trevor J., 1995. *Aristotle, Politics books I and II*, Oxford: Clarendon Press.
- Susemihl F. – R.D. Hicks, 1976 [1894]. *The Politics of Aristotle, books I-V*, London: McMillan.
- Wilamowitz-Moellendorff U. von, 1985 [1893]. *Aristoteles und Athen*, Berlin: Weidmann.

Originality and innovation in laws and legislation
– Aristotle’s *Politics* II.12

CHRISTINA SINO

Summary

THIS ARTICLE discusses the ambiguities in II.12 of the *Politics*, which records a list of lawgivers who were the first to make some discovery or invention relating to societal and political organization, to which they then gave material form in some law or body of legislation. The piece considers the doubts regarding the authenticity of this passage harbored by most modern scholars, who argue that the passage is an interpolation, in view of the messy context and the grammatical inconsistencies evident in the paragraph. The article particularly considers the use of the adjective *idion* (ἴδιον), which the passage employs as an index of the uniqueness, the originality and the priorities in the work of a lawgiver. Aristotle’s quest for the *idion* is here an expression of the widespread interest on the part of the Ancients both in the question of who was “the first” to find or discover some innovation and in the matter of innovations themselves in various fields of knowledge. *Idion*, however, does not serve as an index of importance here, since, in Aristotle’s view, provocative ideas and radical changes to laws were capable of threatening the stability of the state, thereby defeating the purpose of legislation, which is the attainment of the common good. The list of lawgivers in the passage contains both legislators from the past and lawgivers contemporary with Aristotle, from all over the Greek world.